

Sanja Vlahović

*ANALOGIJA OTUĐENJA RADA U KLASIČNOM DRUŠTVU ROBNE
PROIZVODNJE I SAVREMENOM INFORMACIONOM DRUŠTVU*

APSTRAKT: U radu se prikazuju pojmovi najma, rasta kapitala i otuđenja rada, proizvoda i same ljudske suštine radnika (nenadoknadivog egzistencijalnog vremena). U odnosu na oblike otuđenja humanog životnog sadržaja proizvođača u liberalnom kapitalističkom društvu, kao i u socijalističkim društvima državnog kapitalizma, razmatra se transformacija otuđenja rada uslovljena razvojem nauke i novim tehnologijama, posebno uvođenjem veštačke inteligencije. Preko karakteristika informacije kao finalnog tržišnog proizvoda u savremenom informacionom društvu analizira se suštinska promena kupoprodajnog čina i konstatuje pojava istorijski novih oblika otuđenja. Direktno otuđenje proizvedenih materijalnih dobara zamenilo je „otuđenje informacija i znanja”, što je dovelo do ubrzanja akumulacije kapitala na osnovu tuđeg zalaganja i to u izuzetno kratkim rokovima. Ovo je takođe uslovlilo i prevrednovanje na tržištu masovnog obrazovanja, jer vrednost informacije obrnuto je proporcionalna spoznatosti njenog sadržaja. Za razliku od klasičnih roba koje se prodajom na tržištu gube, informacije se prodajom isključivo umnožavaju i dalje ostajući svojina i samog prodavca. Ono suštinski ljudsko što se u takvoj razmeni primarno otuđuje jeste kreativna sposobnost originalnog pojedinca i po tome se tvrdi analogija sa klasičnim mehanizmom otuđivanja robe, rada i životnog vremena.. U zaključku razmatraju se mogućnosti prevazilaženja otuđenja ljudskog kreativnog svojstva, intelektualne svojine i informacije od čoveka koji je i dalje glavni stvaraoc vrednosti, i kritikuje neosnovano očekivanje potpune zamene ljudskog rada robotima i veštačkom inteligencijom iz dva razloga: roboti nemaju autonomnu svest i usled toga mogu biti samo rekreatori (veštački automati) ali ne i autentični kreatori (prirodni automati).

KLJUČNE REČI: otuđenje, najamni rad, kapital, Informaciono društvo, razotuđenje

Oblici i mehanizam otuđenja proizvoda, rada i ljudske suštine proizvođača

Pod najamnim radom u posebnoj značenju je vrsta društveno ekonomskog odnosa u kome proizvođač, odnosno radnik prodaje svoj rad pod određenim uslovima na tržištu. Glavna karakteristika ovog odnosa je da rad i radni proizvod postaju vlasništvo poslodavca i to je tako bilo vekovima. Jedini slučaj u kome ovo nije važno je pravo na intelektualnu svojinu (patent) koja ostaje svojina onoga koji ga je pravno zaštitio. Na ovaj način radnik ima prihod od rada i kad ne radi, na osnovu patentnih prava.

U Marksovo vreme najamni rad je bio direktan radni odnos u kome radnik slobodno prodaje svoj rad na neodređeno vreme za nadnicu i eksploatacija po radniku bila je maksimalno surova..

„Mi smo do sad promatrali otuđenje, ospoljenje radnika samo s jedne strane, naime, njegov odnos prema proizvodima njegovog rada ali otuđenje se ne pokazuje samo u rezultatu, nego i u aktu proizvodnje, unutar same proizvodne delatnosti. Kako bi se radnik mogao tuđe suprotstaviti proizvodu svoje delatnosti, ako se u aktu same proizvodnje sam sebi nije otuđio: proizvod je samo résumé (...) proizvodnje. Ako je, dakle, proizvod rada ospoljenje, onda sama proizvodnja mora biti (...) delatnost ospoljenja. U otuđenju predmeta rada rezimira se samo otuđenje(...)“. (Marks, K. Engels 1989: 248).

U nižim stupnjevima razvoja ljudskog društva, posebno proizvodnih snaga, pojedinac je bio neraskidivo povezan sa zajednicom kojoj je služio. Viškovi proizvoda razmenjivani su isključivo u svrhu zadovoljavanja nasušnih potreba. U tim uslovima nije bilo otuđenosti. Pojedinac se poistovećivao sa društvom, a njegov rad bio je izraz njegove prirode, ujedno i njena potreba. Međutim, kroz istoriju individualni oblik prisvajanja prevazilazi kolektivni, i međuljudski odnosi postaju uslovljeni ovom promenom. U tom smislu Marks je uočio da se proizvod nečijeg rada može upotrebiti protiv njega samog, i to kao sredstvo njegovog iskorišćavanja i potlačivanja. „Radnik radi pod nadzorom kapitaliste kome njegov rad pripada“ (Marks 1978: 169).

Na taj način postepeno se stvaraju uslovi otuđenja i dolazi do pojave faktičkog ropstva maskiranog mašinskom proizvodnjom.

„... sa uvođenjem mašina radnik počinje borbu protiv samog sredstva za rad, (...) kao protiv materijalne osnovice kapitalističkog načina proizvodnje“ (Marks 1978: 379).

Dok Hegel identifikuje pojmove otuđenja i opredmećenja, posmatrajući ovaj odnos idealistički u svetlu alijenacije prirode od apsolutnog duha, dotle Marks oštro razlikuje otuđenje i opredmećenje, u svetlu materijalističke filozofije i demonstrira ga direktno u životnim uslovima.

S druge strane, nesumnjivo je da opredmećenje predstavlja i pozitivan oblik ljudskog stvaralaštva, naročito u umetnosti, gde je opredmećenje konačno ispoljenje suštine čovekove stvaralačke ličnosti. Međutim, u fabričkoj delatnosti kapitalističkih proizvodnih odnosa očigledno je da opredmećenje predstavlja otuđenje ljudske suštine

proizvođača, jer se oduzimanjem proizvedenog predmeta, a posebno davanjem neadekvatne naknade za uloženu vještinu i životno vreme, kao i sam fizički rad, vrši brutalna eksproprijacija značajnog dela prirode samog radnika, posebno kada se u obzir uzme rani kapitalizam u kome nije bilo ograničenja radnog vremena niti bilo kakvih radničkih prava.

„Otudeni rad čini dakle:

3) čovekovu rodnu suštinu, kako prirodu, tako i njegovu duhovnu rodnu moć, njemu tuđom suštinom, sredstvom njegove individualne egzistencije. On otuđuje čoveku njegovo vlastito telo kao i prirodu izvan njega, kao i njegovu duhovnu suštinu, (...).

4) Neposredna konsekvencija toga što je čovek otuđen proizvodu svoga rada, svojoj životnoj delatnosti, svojoj rodnoj suštini, jeste otuđenje čoveka od čoveka. Ako se čovek sam sebi suprotstavlja, onda se njemu suprotstavlja i drugi čovek. (...) u odnosu otuđenog rada, svaki čovek posmatra drugoga prema merilu i odnosu u kom se nalazi on sam (...)” (Marks, K. Engels 1989: 253).

U kapitalizmu otuđenje dobija najrazličitije oblike i može se reći da otuđenje rada uzrokuje sve druge oblike otuđenja. Ovu teoriju Marks razvija kao dijagnozu devijacija ugrađenih u samo kapitalističko biće, i suprotstavlja ih socijalističkom društvenom modelu u kome zamišlja da naknada za rad treba da bude adekvatna, tako da, iako ima otuđenja, nehumani element ovog procesa biva znatno ublažen.

U komunizmu, savršenom društvu bez perspektive i potrebe daljeg razvitka, Marks predviđa da će otuđenje biti ukinuto jer će svako raditi prema svojim sklonostima i mogućnostima, a od zajednice dobijati prema potrebama. Uz Platonovu *Državu*, Avgustinovu *Božju Državu*, Kampanelin *Grad Sunca* i *Utopiju* Tomasa Mora, i ova, Marksova i Engelsova vizija komunističkog društva pokazala se, naravno, neostvariva, a iz marksistički zasnovanih revolucija širom sveta proistekla su ideološki i politički doktrinarna klasna društva u kojima je bila uočljiva oštra socijalna razlika sloja koji je odlučivao i onog drugog u poziciji niže klase proizvođača.

U savremenim uslovima visoke tehnologije i dramatičnog razvoja veštačke inteligencije, otuđenje rada postaje posebno dramatično moralno pitanje.

Analogon fizičkom proizvodu svakako je i proizvod intelektualnog rada, pa je mehanizam otuđenja preslikan: imovina u tuđem radu je posredovana ekvivalentom sopstvenog rada i ovaj oblik svojine – kao sloboda i jednakost – postavljen je u ovom jednostavnom odnosu. U daljem razvoju razmenske vrednosti to se transformiše i na kraju pokazuje da je privatna svojina u proizvodu sopstvenog rada identična sa razdvajanjem rada i imovine, tako da nečiji lični rad najzad stvara tuđu svojinu i tuđe vlasništvo koje će zapovedati tim otuđenim radom (Marks 2015: 166). U odnosu veštačke inteligencije i savremenog čoveka ova relacija tranzicije moći izuzetno se zaoštrava i u bliskoj perspektivi postaće dramatična u trenutku kada roboti počnu sami proizvoditi druge robote po algoritmima kreiranim autonomno, bez neposredne ljudske kontrole.

Ukoliko raste moć koju čovek oslobađa i prenosi na predmete, utoliko on zaista postaje nemoćniji, sukobljava se sa sopstvenim silama, hipostaziranim u proizvodima koji se od njega osamostaljuju. Ovo se jasno odnosi na intelektualnu svojinu, koncepte, ideje, patente i pronalaskе umne prirode koji postepeno preuzimaju kontrolu nad resursima neophodnim za ljudsku egzistenciju. Moment otuđenja aktualizovan razvojem robotike s jedne strane oslobađa klasičnog radnika fizičkog napora, ali ga sa druge strane pozicionira u svet novog oblika ropstva: mentalnog.

U novu eru „Četvrte industrijske revolucije“ razvoj nauke uveo je čovečanstvo intelektualno i emotivno nepripremljeno. Šezdesetih godina prošlog veka tadašnja moderna politička filozofija i sociološka misao nije mogla ni da pretpostavi kakve će izazove otuđenja pred svetsko društvo u bliskoj budućnosti postaviti razvoj elektronskih komunikacija i inteligentne tehnologije. „Prema prirodi onoga što je otuđeno mogli bismo razlikovati otuđene stvari i otuđenje sopstva (*the self, das Selbst*), (...). Ako smatramo da je jedino sopstvo čovek, otuđenje sopstva samo je drugo ime za otuđenje čoveka, ali već prema tome da li razmatramo otuđenje (...) pojedinca ili otuđenja čoveka kao društvene grupe ili zajednice (...) mogli bismo razlikovati otuđenje društvenog sistema kao celine (... feudalizma, ... kapitalizma, itd.) otuđenje društvenih grupa (... kapitalista, ... radnika, etc.; ... intelektualaca, ... birokrata; ... proizvođača, ... potrošača; etc.), otuđenje društvenih institucija (... države, ... crkve, ... kulturnih institucija, etc.)“ (Petrović 1965: 190-191). Ono što je danas aktuelna problematika samoodržanja ljudske vrste na planeti Zemlji tada je padalo na pamet samo piscima naučnofantastične literature: transhumanizam kao radikalno otuđenje ljudske socijalne svesti i individualne samosvesnosti prenete na robote i odsustvo humane komponente odlučivanja o sopstvenoj sudbini.

Nekada je otuđenje rada i proizvoda od proizvođača u ekonomiji kapitalizma bilo mnogo lakše uočiti i shvatiti da to generiše degradaciju i konačno dehumanizaciju čoveka. Međutim danas je ta problematika spoznaje suštinskog čovekovog bića novim naučnim saznanjima produbljena do te mere da se postavlja i pitanje rodne ravnopravnosti i rodnog identiteta. U tom pogledu sve su nejasnije granice biološki datog i racionalno imputiranog medicinskim sredstvima, što u porodicama i u društvu rezultira sve intenzivnijim sukobljavanjima intelektualnog i emocionalnog. Ova široko politizovana savremena vrsta otuđenja sopstvene intelektualne od sopstvene biološke prirode podjednako stvara i sociopatske i psihopatske devijacije i može se definisati kao izazivanje veštačkih potreba i njihovo lažno zadovoljavanje.

Sredstva masovnih komunikacija ljude svode na depersonalizovanu anonimnu masu i uniformišu ljudsku svest u planetarnim razmerama tako da se sve više gubi intelektualni imunitet i zajednice postaju sredstva informatičkog manipulisanja. Tu se javlja i političko otuđenje kao posledica eksproprijacije stavova od strane društvene elite što za posledicu ima unifikaciju individualnog prosuđivanja, tako da se najčešće posebni interesi maskiraju kao društveni i nastaje političko otuđenje kao oblik otuđenja

države od društva. Državni aparat se osamostaljuje od socijeteta, izdiže iznad njega, a moćna medijska aparatura služi za anesteziju pojedinaca otuđenih od samosvesti o sopstvenim interesima, okupiranih poplavom nepotrebnih vesti. Socijalno otuđenje dalje se manifestuje i kao otuđenje među članovima porodice, i, što je istorijski potpuno nova pojava, seksualnim otuđenjem među polovima, koje stiče političku dimenziju i svoju pravnu ideološku formu.

Nekadašnji primitivni oblici otuđenja u kapitalizmu evoluirali su u današnjem informacionom društvu do stepena kada počinju da obesmišljavaju stvaralaštvo, originalnu kreativnost svake vrste, prigušuju duhovni interes i nezavisnu misao, stvarajući uslove za masovnu psihičku regresiju, apatiju i bekstvo od stvarnosti. Interesantno je primetiti da proliferacija utopijske i distopijske medijske virtuelne stvarnosti ukida metafizički domen privlačnosti vizija drugog sveta koji je kroz celu ljudsku istoriju bio isključiva svojina mitologija i religija. Mediji su nam nestvarni svet učinili stvarnim, a stvarni maksimalno otuđili od našeg socijalnog političkog uticaja.

Proizvodne snage i proizvodni odnosi u savremenom digitalno-informatičkom društvu i preslikavanje mehanizma otuđenja iz doba robno-novčanih odnosa u informacioni know-how monopol

Informatičko društvo otpočinje revolucionarnim izumom mikročipa i burnim razvojem digitalnih informatičkih tehnologija koje neposredno omogućavaju prelaz u informaciono društvo u kojem kreativno proizvođenje informacija, njihova distribucija i manipulacija postaju najvažnija ekonomska i kulturna aktivnost.

U postindustrijskom društvu u kome telekomunikacije i informacioni sistemi usled primene novih tehnologija, preuzimaju veliki deo robne proizvodnje i pomeraju ga u viši stepen opredmećenosti tako da informacija postaje glavna roba savremenog društva. Nova osobina informacione privrede u odnosu na klasičnu robnu privredu jeste da se svojina informacije tržišnom cirkulacijom ne gubi. Proizvedena informacija, i ako njena vrednost na tržištu fluktuiira, ostaje trajno vlasništvo proizvođača i njenim preuzimanjem od drugih ljudi, ona se samo umnožava. Dakle, klasični mehanizam otuđenja ne može se doslovno preslikati na društvo u kome danas živimo, a koje je i tehnološki i u informacionom pogledu već uveliko globalizovano. Ova globalizacija je do te mere ubrzana i planetarnog je karaktera da tradicionalne forme organizovanja društva postaju prespore i gube na značaju, na primer, sve je jasnije da je, uopšte uzevši, državna forma društvenog organizovanja istorijski preživela i da ekskluzivitet državne moći, posebno suvereniteta na određenoj teritoriji i u pojedinim domenima znanja drastično opada. Količina, tempo i kvalitet planetarnog komuniciranja bežičnim prenosom podataka daleko prevazilazi sposobnost promptnog reagovanja državnih mehanizama u cilju kontrole. Mogućnost mašinskog transkribovanja jezika i univerzalna abeceda (0,1) dodatno

ostvaruje planetarnu komunikaciju simultano čitljivih podataka i diskusiju potreba i pitanja bez obzira na razlike u kulturi i jeziku. Internet je istorijski najveća i prva zajednička biblioteka čovečanstva, a veštačka inteligencija na mreži ubrzano prerasta u ozbiljnog i pouzdanog stručnog savetnika. Jasno je da nas naša interakcija sa informatičko-informacionim kosmosom, koja je danas postala neizbežna, uslovljava da ovladamo i novim, višim tipom naučno-tehnološke pismenosti.

„Savremeno društvo obeleženo je ekspanzijom informacionih tehnologija bez čije se primene gotovo ne može zamisliti normalno funkcionisanje brojnih oblasti društvenog života. Dinamika plasiranja informaciono – tehnoloških inovacija na tržištu često prevazilazi sposobnost pojedinca da ih za kratko vreme usvoji, pri čemu se praćenje i ovladavanje rezultatima tehničko tehnološkog napretka neretko nameće kao nužnost” (Marković 2018: 633).

Razvoj veštačke inteligencije analogno transformiše algoritam otuđenja iz klasičnog društva i privrede i daje mu jednu potpuno novu, višu dimenziju. Uzmimo jedan konkretan slučaj: u potpuno robotizovanim fabrikama, gde je radni proces proizvodnje potrebnih dobara poveren veštačkoj inteligenciji, celu fabriku nadgleda jedan mali broj inženjera informacionih tehnologija. Može zvučati čudno, ali je očigledno da se roba tako proizvedena neposredno otuđuje od robota, a tek posredno i od čoveka. Međutim, blagodeti prenosa fizičkih i velikog dela intelektualnih delatnosti na robote ima i svoju negativnu komponentu jer na duži rok smanjuje potrebu za učenjem:

„Samootuđeni čovek je čovek koji stvarno nije čovek, čovek koji ne realizuje svoje istorijski stvorene ljudske mogućnosti. Nesamootuđeni čovek bio bi naprotiv čovek koji je zaista čovek, čovek koji se realizuje kao slobodno, stvaralačko biće prakse“ (Petrović 1965: 183).

U prilog kritici preteranog oslanjanja na osamostaljeni svet aparata što čoveka besumnje odvraća od lične prakse, može se navesti i prosta činjenica da je jedna anketa pokazala kako u bankama ima ne mali broj službenika koji odlično na kompjuterima obavljaju svoj posao, a da pri tom ne znaju napamet tablicu množenja ili tehniku izvlačenja kvadratnog korena iz nekog broja.

Ipak, treba priznati da, bez obzira na buran tehnološki razvoj poslednjih decenija, sam oblik stvaralaštva i socijalno korišćenje onoga što je pojedinac stvorio, ostaju kao bazična zakonitost koja i dalje funkcioniše. U slučaju da nije u pitanju konkretan materijalni proizvod nego naučno otkriće, tehnološka inovacija, tehničko unapređenje, ideja za novi proizvod, novi dizajn, ipak se i na sve ove slučajeve i dalje mogu primeniti najvažniji ekonomski pojmovi kao što su: tržište, svojina, javna dobra, monopol, transakcioni troškovi, asimetrija informacija i ekonomska renta.

Početkom dvadesetog veka postalo je izuzetno važno da se umnim proizvodima unapređuje tehničko i tehnološka privredna struktura društva. Pojavila se „intelektualna svojina”. Ovaj pojam ušao je u najširu upotrebu na planetarnom nivou i na taj način je progres u oblasti informatičkih tehnologija ubrzano trasirao put postindustrijskoj evoluciji

ljudskog društva u informacionu eru. Fokus sa fizičkog rada prelazi na intelektualni, na obrazovanje koje se izdvaja kao ključni faktor ekonomskog rasta, posebno u nerazvijenim područjima u kojima uvođenje informatičkih mreža i kompjutera dolazi kao socijalni šok i označava prekid sa dotadašnjom tradicijom.

Pomenuto svojstvo informacije da se preuzimanjem ne gubi nego samo umnožava dovelo je do interesantne situacije koju možemo okarakterisati kao *eksproprijaciju eksproprijatora*. Naime, razvijena zemlja osvoji neku tehnologiju i zadržava intelektualna prava, *know how*, ali je zatim prenese na nerazvijenu zemlju koja počinje konkretno da proizvodi, recimo, mikročipove i poluprovodnike. Zemlja proizvođač, snabdevajući robom zemlju iz koje potiče *know how* tehnologija, počinje da je zadužuje dizanjem cene proizvoda. Ovo se desilo u odnosu Amerike i Kine, u kojem odnosu je izumitelj tehnologije postao ogroman dužnik proizvođaču njegovog sopstvenog izuma. Ovde mehanizam otuđenja funkcioniše u obrnutom smeru, pa preuzeta tehnološka informacija postaje uslov zavisnosti stvaraoca informacije od onoga koji tu informaciju primenjuje u praksi. Naravno, ova neravnopravnosti može se ukinuti otklanjanjem razlika u razvijenosti država i regiona i demokratizacijom opšteg pristupa višim stepenima znanja.

Tajnost informacija, kao prevencija nevoljnog otuđenja, glavna je bezbedonosna briga istraživačkih centara firmi i korporacija. U svrhu razotuđenja najpoželjnije bi bilo potpuno ukidanje tajnosti naučno-tehnoloških inovacija kao i svih prava na intelektualnu svojinu, što bi bila opšteljudski pravedna situacija odgovarajuća koncepciji komunističkog društva.

Razlog zašto je takav oblik informacionog razotuđenja nesprovodiv je što „... aktuelni međunarodni sistem zaštite intelektualnih dobara nejednake tretira na jednak način, produbljujući jaz između razvijenog i nerazvijenog dela sveta. Trenutna postavka sistema zaštite intelektualnih dobara ukazuje na neophodnost preispitivanja njegovih temelja, kako bi se sprečilo koncentrisanje bogatstva i moći u rukama malog broja subjekata“ (Marković 2018: 641).

Usled navedenog, ključni problem koji se hronično javlja u tržišnoj razmeni intelektualnih dobara jeste utvrđivanje njihove prave vrednosti. Neophodno da se na nov način ponovo razmotre neki klasični marksistički stavovi kao pre svih taj da razvoj proizvodnih snaga bitno i nužno revolucionise proizvodne odnose, tako da na humanistički dostojan način teorijski odgovorimo izazovima savremenog razvoja i sve većeg uticaja tehnologije na svakodnevni život, posebno veštačke inteligencije. Problem će se dramatisovati kada *roboti počnu da proizvode robote*, jer je moguće da nad tom drugom ili možda n-tom generacijom tako nastalih robota ljudi izgube svaku kontrolu. To bi bila i poslednja faza otuđenja. Gubljenje ne samo kontrole proizvođača nad proizvodom, nego ukidanje humane kontrole nad svetom autonomnih proizvoda koji poseduju individualno volju i svest potpuno nezavisnu od čoveka, njihovog matičnog proizvođača, uz veliku nepoznanicu kako će tu svoju, po definiciji nadljudsku moć, primenjivati.

Ima li rešenja za problem otuđenja? Komunističko društvo i autonomna veštačka inteligencija

Govoreći o intelektualnoj nezavisnosti u situaciji podeljenosti između prirode i društva, Alfred Zon-Rethel (Alfred Sohn-Rethel) iznosi duboku tezu o apstraktnom intelektu koji se osamostaljuje od svakog socijalnog mišljenja i postaje samousmeravajući ne samo po svom fokusu, već i po razvoju misli. Po Rethelu, konceptualno mišljenje prerasta u proces neprobojnog samootuđenja apstraktnog intelekta koji u isto vreme sebe daruje sposobnošću samodestrukcije. Ovo rezultuje odeljivanjem prirode od društva i u proizvodnji intelektualnih dobara samo pojačava tu razliku (Sohn-Rethel 1978: 71).

Istorija alijenacije duga je i u njoj susrećemo razne forme i moduse koji znače ne samo otuđenje individualnog, nego i zajedničkog, pa čak i generičkog, prirodno datog, što je ekstremno, a može se reći, i tragično. Idolopoklonstvo kao i prenošenje odgovornosti za sopstvenu sudbinu na božansku silu i odluke viših bića neretko vodi do bezizlaznih situacija, koje se obično razrešavaju katastrofom, naglim i sasvim neočekivanim obrtom događaja koje čovek ne može da otkloni. Na primer, kritika idolopoklonstva u Starom Zavetu koju iscrpno analizira Erih From svakako je kritika očigledne arhajske forme alijenacije.

„Čitav koncept otuđenja našao je svoj prvi izraz u zapadnoj misli u starozavetnom konceptu idolopoklonstva. Suština onoga što proroci nazivaju „idolopoklonstvom“ nije u tome da čovek obožava mnoge bogove umesto samo jednog. To je da su idoli delo čovekovih sopstvenih ruku -- oni su stvari, a čovek se klanja i obožava stvari; obožava ono što je sam stvorio. Na taj način on sebe pretvara u stvar. On na stvari koje je stvorio prenosi attribute svog života” (prevod S.V.)¹

Marksovim očima gledano, obožavanje Boga ili idolopoklonstvo nesumnjivo je vid otuđenja, koji se u socijalnim zajednicama lako prenosi na vođu, kralja, predsednika ili samu državu. U takvom odnosu otuđenosti, čovek sebe više ne doživljava kao stvaraoca i samosvesnog činioca svog života koji raspolaže svojim snagama i talentima, već sve svoje uspehe doživljava kao nagradu za lojalnost, odnosno pravedno zasluženu kaznu za neposlušnost i nepoštovanje.

U Novom Zavetu zahteva se da čovek svoju sudbinu u potpunosti prepusti Božjoj volji, što je otuđenje samo po sebi.

1 „The whole concept of alienation found its first expression in Western thought in the Old Testament concept of idolatry. The essence of what the prophets call “idolatry” is not that man worships many gods instead of only one. It is that the idols are the work of man’s own hands -- they are things, and man bows down and worships things; worships that which he has created himself. In doing so he transforms himself into a thing. He transfers to the things of his creation the attributes of his own life” Fromm, E.(1961) *Marx’s Concept of Man* 5. Alienation, p. 2/8. New York: Frederick Ungar Publishing. <https://www.marxists.org/archive/fromm/works/1961/man/ch05.htm>

Ideju otuđenja nalazimo i u jevrejskoj teologiji, filozofiji stoika, kao i u hrišćanstvu i islamu pre svega kao dogmatsko uputstvo mirenja sa preetabliranom sudbinom. Marksovo vreme prožeto je Hegelovom doktrinom po kojoj je priroda otuđeni *Apsolutni Duh* i prema tome su religija, umetnost i filozofija samo oblici čovekovog razotuđenja, a ujedno i razotuđenja same prirode i njenog sveukupnog povratka pravom izvoru *Sveta – Apsolutnom Duhu*, što je direktna analogija sa hrišćanskim *povratkom Bogu*. U pravoslavnom bogoslovlju to je isihizam, poistovećenje monahove duše sa silama okolnog sveta uz rastvaranje ličnosti u beskonačnosti svebožanskog postojanja.

Po Hegelu, slobodna volja ujedno je istina i pripada objektivnom svetskom duhu dok je put svetske istorije način kojim *Duh* otuđenjem spoznaje sebe, i prema tome, proces oslobođenja, odnosno dealijenacije, je proces samorazvitka svetskog duha.

Povodeći se za Hegelom i Marks čoveka smatra istorijskim bićem koje vlastitim radom samo sebe proizvodi. Međutim, *istorijsko samoproizvođenje čoveka* ujedno je i proces njegovog otuđivanja, ali i proces u kome se, zavisno od stepena svesnosti, stiču uslovi za njegovo oslobođenje. U ovoj teoriji otuđenja rad predstavlja samostalnu društvenu silu koja ovladava čovekom i društvom usled društvenih odnosa zasnovanih na privatnoj svojini u kojoj je *de facto* inkarniran ljudski život proizvođača, koji se potom od njega otuđuje, jer i ako radnik stvara čitavo društveno bogatstvo, ono baš njemu ostaje nedostupno. Otuđenje kao metafora kupoprodajnog odnosa i dalje analogno funkcioniše u istom nadekonomsom smislu i u informacionom društvu, kao što je funkcionisalo i u klasičnom kapitalizmu.

„Ideja mora samu sebe prepoznati (...) u ospoljenom i otuđenom stanju da bi se uzdigla do samosvesti. Prevazilazeći i ukidajući izraze i oblike otuđenja, ideja dostiže stupanj apsolutnog duha. Kritikujući Hegelovo shvatanje otuđenja kao racionalizovanu teološku spekulaciju, Foerbah sve oblike otuđenja svodi na religiozno otuđenje čoveka. Pod uticajem Foerbaha, Marks u početku i sam traži otuđenje ljudske suštine u religioznoj svesti, (...)“ (Perović 2017: 259-274).

Međutim, nisu svi ljudi iskreno i do dna duše religiozni. Za otuđenje običnog čoveka važniji je svet novca koji stoji u suprotnosti sa njegovim prirodnim bićem. Ljudi su novcu podložni i ako svako zna da i ako se za novac može kupiti čak i javno mnjenje, njim se ne može nadoknaditi odsustvo verovanja ili osećanja lične sreće.

„Posedovanje i obrada informacija su bili sastavni deo svakog (...) društva (...) važi i za totalitarne režime (...) koji su ugnjetavali narod koristeći informacije o građanima (...)“ (Subotić 2011: 26-27).

Za aktivnosti nedozvoljene i nelegalne kontrole danas postoje ogromne mogućnosti jer je digitalna tehnološka podloga omogućila transformaciju, automatizaciju i time ubrzano procesiranje ogromnog broja podataka.

U informacionom društvu javljaju se viši oblici otuđenja koji dovode do dezintegracije, depersonalizacije, degradacije i u krajnjem do dehumanizacije čoveka. Dezintegracija ličnosti koja treba da poseduje čvrst biološki identitet i jasnu filozofsko-socijalnu

orijentaciju, u najnovije vreme manifestuje se kroz sukob individualnog i generičkog, naturalističkog i humanističkog, intelektualnog i emocionalnog. Obezličjenje se ogleda u mehaničkom, monotonom i nezainteresovanom obavljanju delatnosti koja od čoveka bukvalno stvaraju produžetak veštačke inteligencije i njegovu samosvest i individualnu volju rastvaraju i poništavaju na internetu. Posledica toga je dehumanizacija i introvertnost, odnosno preterana individualizacija; čovek se odvaja od sebe i od drugih, on se desocijalizuje. U savremenom informacionom društvu, zaoštara se podela rada na umni i fizički, dolazi do drastične degradacije fizičkog rada u odnosu na umni. Ovo podstiče izazivanje veštačkih potreba i njihovog lažnog zadovoljavanja oličenog u poplavi sajtova specifičnih i često devijantnih namena, kao i u površnoj i u suštini afektivno krutoj i često besmislenoj, a vrlo živoj i brojnoj komunikaciji na društvenim mrežama, gde *prijateljima* nazivamo hiljade ljudi, među kojima najveći broj njih nikada nećemo lično upoznati, niti pojam *prijateljstvo* na bilo koji način pokriva naš odnos sa njima. Ovde se opravdano postavlja pitanje da li današnji čovek u sve obuhvatnijem telekomunikacionom informatičkom sistemu gubi svoje potrebe, ili ih samo više ne oseća svesno? Pitanje je za filozofe, ali je naročito goruće za sociologe i psihologe, jer razvoj već veoma brze komunikacione mreže sve više otuđuje život virtuelnog kolektivnog uma informacionih sistema, obogaćenih veštačkom inteligencijom. Drugim rečima, mentalna sfera društvenog života, kao i odlučivanje ubrzano i drastično se otuđuje od individualnog uplivljanja na sistem, pa čak i od razumevanja situacije i samog razumevanja društvene dinamike. Život društva i ritmovi po kojima se on odvija nesrazmerni su moći pojedinca da ih prati na bilo koji način, osim da se obavesti o instrukcijama poželjnog ponašanja, što je bio očigledno poslednjih godina u vreme pandemije Kovida 19.

Zaključak: Je li razotuđenje uopšte moguće ili je egzistencijalistički pesimizam u osnovi opravdan?

Hegel je tvrdio da je saznanje sopstvenog otuđenja uslov da ga se oslobodimo. Svojom teorijom društveno-ekonomskih uzroka alijenacije Marks je ukazao na revolucionarne puteve ka čovekovoj slobodi koji su, na žalost, pri pokušaju istorijske realizacije, odveli u nasilje i doktrinarni despotizam.

U pozitivnom smislu gledano iz marksističkog ugla revolucionarnih promena, razotuđenje društvene svesti počinje odumiranjem politike, nestankom države, prava i religije što se ne može svesti na prostu negaciju, već sve to treba shvatiti kao nenasilno dijalektičko ukidanje uz očuvanje generičkog kontinuiteta. Na primer, ukidanje religija podrazumeva i ukidanje sveta kome je religija uopšte potrebna, odnosno neljudskih uslova života koji su stvorili prostor za religijsko otuđenje. U istom smislu ova evolucija znači i visoku afirmaciju nauke koja omogućava zamenu čoveka u proizvodnji dobara i time dalju humanizaciju odnosa među ljudima. Takođe, razotuđenje na planu društvene svesti nužno podrazumeva izmene na skali moralnih vrednosti i promenu odnosa čoveka

prema društvu pre svega utemeljenu na promeni odnosa prema samom sebi. Ali, kao tendenciju suprotnu oslobađajućem razotuđenju možemo primetiti da porast učešća veštačke inteligencije i robotizacija umesto da smanji broj radnih časova, upravo ih povećava, tako da čovek, i ako radi fizički olakšano, zapravo produžava svoje radno vreme na celokupni broj sati budnog stanja. Po tome se da zaključiti da razvoj tehnologije uopšte ne vodi ka oslobađanju čoveka od radnog procesa, niti mu je to cilj, već naprotiv istražuje način da njegovo ukupno životno vreme pretvori u radno.

„Dakle, rad u svom otuđenom obliku, kao čovekova individualna moć samorealizacije – u stanovitom smislu sam princip njegove individualizacije, stvara takve socijalne odnose u kojima se čovek nalazi u sistemu obuhvatnog otuđenja. Taj sistem odnosa unutar socijeteta ima takav karakter da je samom radu i radnom čoveku spoljašnji i tuđ. Posmatrano uopšteno to je i poenta Marksovog pojma otuđenja: rad ostaje takvim u dotičnom sistemu proizvodnje bez dalje mogućnosti posredovanja „sredstvima“ tog istog rada, odnosno ostaje kao nešto istrajno strano radu u njegovom neotuđenom obliku. Na osnovu takvog stanja nema govora o daljem odnošenju i posredovanju, već je jedino moguće dalje produbljivanje otuđenja i njegovog zaoštavanja u eksploataciji“ (Jevtić 2015: 205).

U planetarnom društvu kakvo gradimo, usled transfera fizičkog dela radnog procesa na mašine, prividno se stvaraju tehnički i naučno-tehnološki uslovi za razotuđenje u svim oblastima života, ali se danas pojavio problem sve većeg zaostajanja društvene samosvesti i čak oživljavanja arhaičnih tradicija neodgovarajućih potrebama savremenog života, kao što je na primer nacionalizam i sve veća uloga crkve u politici. Upravo iz tog razloga jača potreba za nezavisnom filozofskom spoznajom. Misija filozofa kao slobodnih istraživača postaje društveno neophodna u određivanju i razjašnjavanju metafizičkih elemenata skrivene prirode pravog uticaja globalnih informacionih tehnologija. Samo stvaralačka filozofska svest dostojno i na pravi način afirmiše čoveka kao generički posebno obdareno biće.

Sanja Vlahović

Univerzitet Novi Sad

Filozofski fakultet – Odsek za filozofiju, doktorske studije

Literatura

Jevtić, N. (2015). Od „Rada“ do „Proizvodnih snaga“. *Arhe*, 6, (11). <https://doi.org/10.19090/arhe.2009.11>.

Marks, Karl. Engels, Fridrih (1989). *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed).

Marks, Karl (1978). *Kapital I* (Beograd: Prosveta).

Marks, Karl (1960). *Najamni rad i kapital* (Beograd: Kultura).

Marx, Karl (2015) *Grundrisse, Foundations of the Critique of Political Economy (Rough Draft)*,

Ebook Conversion: Dave Allinson. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/grundrisse/index.htm>

Marković, Slobodan (2018) *Pravo intelektualne svojine i informaciono društvo* (Beograd: Službeni glasnik).

Petrović, Gajo (1965) *Filozofija i marksizam* (Zagreb: Mladost).

Perović, Miloš (2017). Rad i podela rada u delu Karla Marksa. *Arhe*, 13 (26), 259-274. <https://doi.org/10.19090/arhe.2016.26.259-274>.

Subotić, Oliver (2011) *Informaciono kontrolisano društvo* (Beograd: Bernar).

Sohn-Rethel, Alfred (1978) *Intellectual and manual labour; critique of Epistemology*, London.

Fromm, Erich (1961) *Marx's Concept of Man*, New York: Frederick Ungar Publishing.

Sanja Vlahović

The Analogy of Alienation of Labor in the Classical Society of Commodity Production and the Modern Information Society (*Summary*)

The paper presents the notions of rent, capital growth and alienation of labor, products and the very human essence of workers (irreplaceable existential time). In relation to the forms of alienation of the human life content of producers in liberal capitalist society, as well as in socialist societies of state capitalism, the transformation of labor alienation conditioned by the development of science and new technologies, especially the introduction of artificial intelligence, is considered. Through the characteristics of information as a final market product in the modern information society, the fundamental change in the act of buying and selling is analyzed and the emergence of historically new forms of alienation is noted. The direct alienation of produced material goods was replaced by the “alienation of information and knowledge”, which led to the acceleration of capital accumulation based on other people’s commitment and in extremely short terms. This also conditioned the revaluation in the market of mass education, because “the value of information is inversely proportional to the knowledge of its content”. Unlike classic goods that are lost when sold on the market, information is only multiplied by sale and remains the property of the seller himself. The essentially human thing that is primarily alienated in such an exchange is the creative ability of the original individual, and according to this, an analogy with the classical mechanism of alienation of goods, work and life time is claimed. In the conclusion, the possibilities of overcoming the alienation of human creative property, intellectual property and information from man, who is still the main creator of value, are considered, and he criticizes the unfounded expectation of the complete replacement of human work by robots and artificial intelligence for two reasons: robots do not have autonomous consciousness and therefore can only be recreators (artificial automata) but not authentic creators (natural automata).

KEYWORDS: alienation, wage labor, capital, Information Society, de-alienation